

Dmytro Waszczuk

Instytut Historii Ukrainy
Narodowa Akademia Nauk Ukrainy

Współczesna dyplomatyka ukraińska: teoria, praktyka i metodologia

Źródłoznawstwo – jeden z podstawowych nurtów nauk pomocniczych historii. Jednocześnie wewnętrzne badanie materiałów dokumentowych, ich pochodzenie, proces ewolucji – szczególnie dokumentów dawnych – jest swego rodzaju naukowym punktem kulminacyjnym tego nurtu. A to z kolei jest bezpośrednim przedmiotem dyplomatyki. Niestety, we współczesnej historiografii ukraińskiej badania tego typu są mało popularne i rozwijają się niezwykle słabo. Jednakże nie znaczy to, że prac z dziedziny dyplomatyki nie ma wcale. W pierwszej kolejności przyjrzymy się publikacjom o charakterze monograficznym.

Najbardziej fundamentalną dla danego kierunku badań jest praca Olega Kupczyńskiego¹. Poza badaniami historycznymi i publikacją dużej liczby dokumentów szczególną uwagę autor zwrócił na dyplomatykę dokumentów. Każdy publikowany dokument został poprzedzony szczegółową informacją o następującej strukturze:

1. „Nagłówek”;
2. Proweniencja dyplomatyczna;
3. Określenie oryginalności i wiarygodności;
4. Krótka historia powstania i pochodzenia;
5. Ogólny wygląd, pismo (wybiórczo), sposób uwierzytelnienia;
6. Struktura (architektonika) aktu i dokumentu, krótka charakterystyka klauzul;
7. Data (uzasadnienie datowania);
8. Dane o tym, kto i kiedy badał dokument, ocena w publikacjach naukowych jego treści i autentyczności;

¹ О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004.

9. Przekazy aktu i dokumentu. Następnie podany jest tekst samego aktu lub dokumentu. Pod tekstem zamieszczona została legenda: a) odesłanie do miejsca przechowywania rękopisu tekstu (oryginału i przekazów) i b) odesłanie do wydania (jeśli takie istnieje), w którym został opublikowany tekst aktu lub dokumentu².

Bardzo ważną częścią monografii jest rekonstrukcja dokumentów z prac historiograficznych i kronik, a właściwie latopisów. Przeanalizowano także noty marginalne i kolofony ksiąg liturgicznych. Poza ogólnymi badaniami bazy źródłowej latopisów autor analizował tak specyficzne komponenty, jak:

1) ogólne informacje o rozprzestrzenieniu (a także wykorzystywaniu) aktów o charakterze epistolarnym na Rusi w XIII w. i wcześniej;

2) dane samego tekstu dokumentu. Chodzi o integralność semantyczną znajdującego się w latopisie aktu. Jednocześnie był analizowany jego formularz;

3) formę przekazu (sposób wniesienia) aktów w kontekst latopisu;

4) wykorzystywanie terminu „рльчъ”, który był związany „książęcym listem dyplomatycznym”;

5) język i ortografia tekstów: korespondencja i inne akty zazwyczaj pisane były w innym języku i wyróżniają się inną ortografią w porównaniu z językiem i ortografią autorskiego tekstu latopisu³.

Dzięki opisaney metodologii autorowi udało się zrekonstruować znaczną liczbę aktów i dokumentów bliskich oryginałowi. To z kolei dało możliwość zbadania ich budowy, a w poszczególnych wypadkach nawet zasad ich opracowania. Kupczyński doszedł do wniosku, że dyplomatycznej strukturze towarzyszą takie elementy, jak: inskrypcja, promulgacja, narracja, dyspozycja. Protokół końcowy w zrekonstruowanych listach z reguły nie występował.

W omawianej kategorii odnotujemy także monografię pt. *Książęta Masalscy: dokumenty i materiały XVI w.*⁴. W pierwszym wydaniu opublikowano osiem dokumentów ze zbiorów Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego (LVIA) w Wilnie. Cechą charakterystyczną tej pracy jest maksymalne podobieństwo publikowanych aktów do oryginału. Wobec tego głównym zadaniem było przygotowanie lingwistycznego wariantu edycji⁵,

² Tamże, s. 46.

³ Tamże, s. 219–220.

⁴ *Князі Масальські: документи і матеріали XVI ст.*, wyd. 1, edycja i wstęp A. Włanuca i D. Waszczuk, Kijów 2007.

⁵ Podstawą było opracowanie białoruskiego uczonego: O. Дзярновіч, *Віцебска-Рыжскія акты XIII–XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органа-*

w którym w pełni zostałyby uwzględnione odmienności każdego z dokumentów, ze znakami nadwierszowymi włącznie. Wyróżniającą cechą *zadaptowanego wariantu* jest podział tekstu na słowa i rozmieszczenie znaków interpunkcji odpowiednio do współczesnych wymogów gramatycznych. Ponadto w publikacji umieszczono fotokopie dokumentu oraz krótki opis rękopisu, który zawiera informacje: na czym napisano dokument; stan zachowania; informacje o istnieniu pieczęci; styl pisma; indywidualne cechy ręki pisarskiej; charakterystykę przekazu dawnych liter i tyłów itp.

Korzystając z metodologii dyplomatyki, dla każdego dokumentu dokonano pełnego rozbioru dyplomatycznego formularza. Dla przykładu, w protokole wyróżniono intytulację i inskrypcję, w tekście zasadniczym (kontekście) – promulgację, narrację, dyspozycję, sankcję i koroborację, w końcowym protokole (eschatokole) – datację (datum), i w odosobnionych przypadkach – subskrypcję i podpis.

Częściowa analiza dyplomatyczna aktów, a właściwie testamentów, kijowian z drugiej połowy XVI i pierwszej połowy wieku XVII, została zamieszczona w pracy Natalii Biłous. Uczona podkreśliła, że „formularz testamentów połowy XVI w. [...] odwołuje się do ruskiej tradycji dyplomatycznej”⁶.

Analizując treść dokumentów województwa braclawskiego, autorzy tego wydawnictwa źródłowego⁷ charakteryzują następujące elementy: administracyjno-terytorialny ustrój regionu, źródła, strukturę własności ziemskiej i konflikty majątkowe, strukturę szlachty, procesy urbanizacyjne, stosunki prawne i sądownictwo, sytuację poddanych i konflikty społeczne, systemy obciążeń podatkowych. Dla rozpatrywanej tutaj tematyki najbardziej interesujący jest rozdział o źródłach, które weszły do publikowanego zbioru. Mowa o 496 aktach, których zasadnicza większość została opublikowana po raz pierwszy. W charakterystyce określano: oryginalność, miejsce przechowywania, typologię, ogólną chronologię i datację.

Należy zwrócić uwagę także na 561. księgę Metryki Litewskiej, którą do publikacji przygotował Wołodymyr Krawczenko⁸. Poza publikacją sa-

мі кiравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплекса Ruthenica Дзяржаўнага Гiстарычнага Архіва Латвіі), oprac. A. Dziarnowicz, wyd. 1: *Дакументы гаспадарча-гандлёвыя, XV–XVI ст.*, Mińsk 2005.

⁶ Н. Білоус, *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.*, Kijów 2011, s. 23

⁷ *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 рр.*, oprac. M. Krikun, O. Piddubnjak, Lwów 2008.

⁸ *Литовська Метрика. Книга 561: ревізії українських замків 1545*, przyg. W. Kwarczenko, Kijów 2005.

mej rewizji edytor przeanalizował: przesłanki polityczne przeprowadzonej rewizji i samą rewizję; rekonstrukcję dokumentacji rewizorskiej; proces powstawania księgi-kopii w końcu XVI w.; listy i publikacje tekstów rewizji z 1545 r. Odrębne miejsce zajęła u Krawczenki analiza archeograficzna 561–1 księgi, budowa tekstu, cechy charakterystyczne języka i zasady pisowni.

Z kolei pełną treść i opis dokumentów, poprzedzone artykułem historyczno-źródłoznawczym, opatrzone ilustracjami i aparatem naukowo-badawczym zawiera kolekcjonerskie wydane dokumentów Swjato-Michajłowskiego Złotowierchniego monasteru w Kijowie z XVI–XVIII w.⁹

Mykoła Kotlar w edycji latopisu halicko-wołyńskiego¹⁰ analizuje kompozycję, źródła, gatunkową i ideową charakterystykę tego pomnika dziejów. Szczególne zainteresowanie budzi obszerny komentarz historyczny, w którym wyrażony został pogląd autorki na historię państwa halicko-włodzimierskiego.

W odrębną grupę wydzielimy prace, w których zostały opublikowane źródła do historii kozactwa ukraińskiego z XVII–XVIII w.

Trzeba zwrócić uwagę na kontynuację serii „Uniwersały Ukraińskich Hetmanów”. W 2004 r. wyszedł tom drugi, w którym ukazały się dokumenty dotyczące czasów od Iwana Wyhowskiego po Iwana Samojłowicza (1657–1687)¹¹. W zasadniczej części edycja zawiera 632 dokumenty, a w dodatku jeszcze 142. Wydawcy podkreślili, że „структура универсалов, которая оформилась еще за Богдана Хмельницкого, сохранялась без существенных изменений до конца XVIII в. Она полностью вписывается в формулу, общепринятую в дипломатике... и наиболее часто это прослеживается в интитуляции”¹².

Szczególna uwaga historyków została skoncentrowana na okresie hetmaństwa Iwana Mazepy. S. Pawlenko przygotował dwutomową edycję dokumentów. W przedmowie do każdego z tomów wydawca analizuje zestaw zbioru dokumentów, specyfikę układu, różnice w stosunku do poprzednich wydań itp. 900 opublikowanych dokumentów (akty, uniwer-

⁹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Зб. Документів. [Текст]*, oprac. J. Мусук, S. Sochań, T. Micman, I. Synjak, J. Zatyłuk, Kijów 2011.

¹⁰ *Галицько-Волинський літопис. Дослідження*, tekst, komentarz, red. nacz. M. Kotlar, Kijów 2002.

¹¹ *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*, oprac. I. Butycz, W. Rynsewicz, I. Telsenko, Kijów–Lwów 2004.

¹² Tamże, s. 16–18.

sały, epistolaria i in.) pierwszego tomu¹³ tematycznie oddaje politykę wewnętrzną (sądownictwo, politykę kościelną, stosunki majątkowe, testamenty itp.) i zagraniczną (statystyka wojenna, stosunki ukraińsko-szwedzkie, ukraińsko-rosyjskie i ukraińsko-tureckie i in.) hetmana kozackiego. Dokumenty tomu drugiego¹⁴ skupiają się na kampaniach wojennych okresu hetmaństwa Mazepy: pierwsza i druga kampania krymska, wyprawa azowska (1695–1696), wojna północna (1700–1709). W dodatku zamieszczono akty cerkiewne, opisy ceremonii, korespondencję duchowieństwa, uniwersały i listy starszyn, akty samorządu lokalnego.

W jednej z ostatnich ukraińskich edycji Jurij Mycyk przygotował i wydał dokumenty z okresu 1648–1649.¹⁵ Specyfiką wydania jest zamieszczenie przekładu niektórych tekstów na język ukraiński. W odrębną grupę zebrano źródła narratywne: latopisy i kroniki. Po każdym dokumencie zamieszczono krótki komentarz archeograficzny.

Pewne aspekty realizacji praktycznej dyplomatyki przez ukraińskich uczonych znajdujemy na kartach periodyków. Historycznej analizie zawartości „Реляции панов комиссаров Острожской комиссии” (wrzesień 1670 r.) dokonał W. Stepankow¹⁶. Ze względu na dostatecznie obszerną treść dokumentu uczonego ten skoncentrował swoją uwagę na takich aspektach, jak: 1) program polityczny hetmana Petra Doroszenki; 2) polityka zagraniczna jego władz; 3) wewnętrzna sytuacja na kozackiej Ukrainie.

W artykule W. Wasylenki scharakteryzowano przekazy dokumentowe o porozumieniach litewsko-moskiewskich z lat 70. i 80. XIV wieku.¹⁷ Autor szczegółowo analizuje treść aktów książąt Andrzeja Olgierdowicza, Jagiełły, Skirgajły, Korybuta, a także księżnej Uljany Aleksandrowny i proponuje swoją wersję datacji niektórych porozumień lub ich projektów.

Artykuł T. Mycana jest poświęcony analizie źródłoznawczej dokumentów starszyny kozackiej z XVII–XVIII w., po części dotyczących stosunków majątkowych i ziemskich¹⁸. Z kolekcji Wszzechukraińskiego Mu-

¹³ *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах*, oprac. S. Pawlenko, Kijów 2007.

¹⁴ *Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах*, oprac. S. Pawlenko, Kijów 2009.

¹⁵ *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 1 (1648–1649)*, oprac. J. Мусук, Kijów 2012.

¹⁶ В. Степанков, „Реляція панів комісарів Острозької комісії” (вересень 1670 р.) як джерело дослідження політичної історії Правобережного гетьманства, [w:] *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* [dalej – СІД], nr 8–9, cz. 2, Kijów 2002, s. 164–177.

¹⁷ В. Василенко, *Аналіз документальних відомостей про литовсько-московські угоди 70–80-х рр. XIV ст.*, [w:] СІД, nr 10, cz. 2, Kijów 2003, s. 131–142.

¹⁸ Т. Міцан, *Актіві документи з колекції архівних матеріалів Всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка як джерела з історії козацького землеволодіння*

zeum Historycznego im. T. Szewczenki (zachował się w zbiorach Instytutu Rękopisów Narodowej Biblioteki Ukrainy im. W. Wernadskiego) badaczka przeanalizowała taki rodzaj dokumentu publicznoprawnego dokumentu, jak uniwersał i rodzaj dokumentu prywatnoprawnego – zapis kupna.

Olena Popielnicka już badała znane uniwersały hetmana Mazepy, które są przechowywane w Narodowym Muzeum Historii Ukrainy¹⁹. Pretekstem do ponownego zwrócenia na nie uwagi było występowanie pewnych błędów technicznych w poprzednich wydaniach, a także ich nieliczny nakład. Wyróżniającą cechą artykułu jest rozpatrywanie historii skompletowania uniwersałów w kolekcję muzeum, a także analiza dyplomatyczna aktów z określeniem intytulacji i inskrypcji (protokół), narracji i dyspozycji (kontekst), datacji i podpisów (eschatokół).

Analogicznie uczona ta przeanalizowała źródła piśmienne do historii miasta Baturyna z końca XVII i pocz. XVIII w.²⁰ Wszystkie dokumenty odnoszą się do okresu rządów Jurija Chmielnickiego i Iwana Samojłowicza. Popielnicka nie publikowała dokumentów w całości, lecz dokonała ich rozbioru dyplomatycznego, opisując protokół (intytulację i inskrypcję), kontekst (narrację, dyspozycję) i eschatokół (datację, podpisy).

Z kolei przedmiotem badań w artykule Natalii Zemzuliny stał się proces organizacji i rozwoju działalności archeograficznej w XIX i na pocz. XX w.²¹ Według jej opinii, w większości przeanalizowanych zbiorów publikowano źródła po raz pierwszy, a jedynie czasem były one dublowane. Źródła usystematyzowano według kryterium tematyczno-chronologicznego, prawie każda edycja jest wyposażona w aparat naukowo-informacyjny. Szczególną uwagę archeografowie zwracali na zasady przekazu tekstu dokumentów. Dotyczy to zwłaszcza najwcześniejszych publikacji zbiorów dokumentów.

України XVII–XVIII ст., [w:] СІД, nr 15, oprac.: I. Wojciechowska, M. Dmitrijenko, O. Popielnicka, [red. nac.] H. Vorjak, Kijow 2007, s. 16–24.

¹⁹ О. Попельницька, *Універсали гетьмана Івана Мазепи у зібранні Національного музею історії України*, [w:] СІД, nr 16, red. nac. H. Vorjak, oprac. M. Dmitrijenko, O. Popielnicka, W. Tomazow, Kijów 2009, s. 36–45.

²⁰ О. Попельницька, *Писемні документи з історії Батурина кінця XVII–початку XVIII ст. у зібранні документів Національного музею історії України*, [w:] СІД, nr 19, red. nac. H. Vorjak, oprac. W. Tomazow, Kijów 2011, s. 117–121.

²¹ Н. Земзюліна, *Теорія та практика археографічних досліджень: історичний аспект*, [w:] СІД, nr 18: „Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Першої (міжнародні) Ястребовські читання (Кіровоград, 20–22 жовтня 2011 р.)”, red. nac. H. Vorjak, Kijow 2011, s. 71–75.

Badania nad dokumentami kozactwa ukraińskiego zaprezentowano w artykule Oleksija Sokirko. W sposób szczególny historyk ten zwrócił uwagę na mobilizacyjne i zapowiednie uniwersały i listy hetmanów od połowy XVII do końca lat 30. XVIII w.²² Dyplomatyczna i informacyjna analiza tych źródeł (ponad 20 dokumentów) dała możliwość podzielenia ich na dwie grupy: „1) zapowiednie uniwersały o ogłoszeniu początku działań wojennych, zbliżaniu się wojsk wroga i konieczności podjęcia działań obronnych; 2) uniwersały mobilizacyjne, których celem było poinformowanie pułków rejestrowych (i in. kategorii ludności) o planowanym początku wyprawy, terminach i miejscach koncentracji pułku lub sotni i ich dalszych marszrut z głównymi siłami armii”²³.

Forma dyplomatyczna tych dokumentów nie odbiegała od innych – miały protokół wstępny, część zasadniczą (kontekst) i końcowy protokół (eschatokół). Następnie w swoim artykule Sokirko przeanalizował intytulację, inskrypcję, narrację, dyspozycję, sankcję, datację i podpisy dokumentów. Należy zauważyć, że historyk ten przeprowadził analizę porównawczą z analogicznymi dokumentami strony przeciwnej – Rzeczypospolitej²⁴. Cechą odróżniającą hetmańskie listy od uniwersałów, w opinii tego uczonego, jest „brak intytulacji i specyficzny dla listów lakoniczny sposób zwracania się”²⁵.

Możemy więc skonstatować, że we współczesnej historiografii ukraińskiej większość prac, w których poruszono kwestie dyplomatyki, ma praktyczny i, w odosobnionych przypadkach, metodologiczny charakter. W tym czasie poważnych dzieł o charakterze teoretycznym, na podobieństwo monografii rosyjskiego uczonego S. Kasztanowa²⁶, zupełnie brak.

tłum. A. Górak

²² О. Сокирко, *Мобілізаційні та оповіщувальні універсали і листи гетьманів середини XVII – першої третини XVIII ст.*, [w:] СІД, nr 19, red. nac. Н. Воржак, oprac. W. Томазов, Кіїв 2011, s. 122–134.

²³ Там же, s. 124–125.

²⁴ Там же, s. 130.

²⁵ Там же.

²⁶ С. Каштанов, *Русская дипломатика*, Москва 1988.

Дмитрий Ващук

Современная украинская дипломатика: теория, практика и методология

Резюме

Статья показывает состояние перспективы украинской современной дипломатики. Автор подчеркивает, что исследования по дипломатике являются непопулярными и малоисследованными. Однако это не значит, что труды по дипломатике отсутствуют вообще. Последовательно описывает и характеризует: 1) публикации монографического характера, 2) работы, в которых напечатаны источники из истории украинского казачества XVII–XVIII вв., 3) исследования публикуемые в рамках периодических изданий. В итоге автор констатирует, что в современной украинской историографии большинство работ, в которых затронуты вопросы дипломатики, имеют практический и, в отдельных случаях, методологический характер. В то же время, серьезные исследования теоретического характера полностью отсутствуют.

Dmitro Vashchuk

Modern Ukrainian diplomatic: theory, practice and methodology

Summary

Article shows the status of Ukrainian modern diplomatics perspectives. The author emphasizes that research on Diplomatique are not popular and poorly studied. However, this does not mean that works on Diplomatique absent altogether. Consistently he describes and characterizes: 1) publication of monographic character, 2) work in which printed sources from the history of the Ukrainian Cossacks XVII–XVIII centuries, 3) study published in the framework of periodicals. As a result, author notes that in modern Ukrainian historiography of most of the works in question are affected diplomatics are practical and, in some cases, a methodological nature. At the same time, serious study of a theoretical nature are completely absent.